

2. Об учреждении в Одессе «Общества Сельского Хозяйства Южной России»: Высочайше утверждённое положение Комитета Министров // Полное собрание законов Российской империи: Собр. 2-е. — Т. III, № 2320. — Октября 2, 1828 год.
3. Отчёт о действиях Императорского общества сельского хозяйства южной России в продолжение 25-летнего его существования / Составлен секретарём Общества И. Палимпесетовым. — О., 1855.
4. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800–1825 гг. — М., 1970.
5. ПСЗ: II. — Т. II, № 1521.
6. Высочайше утверждённое учреждение для управления Бессарабской Области: Имперой указ, данный Спату // Полное собрание законов Российской империи: Собр. 2-е. — Т. III, № 1834. — Февраля 29, 1828 год.
7. Экономика — крупное капиталистическое имение, благоустроенное, оборудованное и оснащённое всем пущим для ведения хозяйства, организованного на рациональных началах.
8. Под «отпуском» в воронцовские времена разумелся экспорт.
9. Балух В. С., Сурилов А. А. Одесский арбитражный суд: два века истории. — О., 2001.

УДК 342.565.2(477):340.132

О. М. Іванченко

НОРМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Розвиток громадянського суспільства, затвердження принципів демократії, здійснення державної влади пов'язані з використанням зарубіжного досвіду, підтримкою співпраці з міжнародними організаціями, імплементацією положень міжнародних договорів, інших міжнародно-правових актів в національне законодавство, забезпеченням механізмів їх реалізації. Створення міжнародних судових установ і органів міжнародних організацій на території Європи стало можливим завдяки зближенню національних правових систем, налагоджуванню юридичних механізмів їх взаємодії, способів правової інтеграції. Йдеться перш за все про інтеграцію в межах Ради Європи і Європейського Союзу.

Здебільшого інтеграційні процеси здійснюються не механічно, а за допомогою вдосконалення, зближення і приведення національного законодавства у відповідність з нормами і стандартами міжнародно-правових систем, створення таким чином правової і організаційної бази співпраці суверенних держав. Здійснення відповідних заходів правової інтеграції, визначення її способів, які знаходяться у відомстві зацікавлених у цьому держав. Без їх участі правові інтеграційні процеси здійснюватися не можуть.

Особливе значення має формування правової свідомості громадян з орієнтацією на демократичні стандарти міжнародно-правових систем.

Одним із способів правової інтеграції є гармонізація законодавчого регулювання суспільних відносин з міжнародним правом. Слід підкреслити, що юридична література не дає чіткого визначення поняття «гармонізація». Автори публікацій змістом цього поняття вважають певні дії, направлені на досягнення узгодженості, усунення розбіжностей [1, 146]; узгодження загальних

підходів, концепцій розвитку національних законодавств [2, 75]; одним з основних напрямів і форм проведення злагодженого правового розвитку держави [3], зближення окремих правових положень різних правових систем за допомогою усунення відповідних суперечностей і відмінностей, формування, принаймні, мінімальних загальних вимог і стандартів [4, 39–49] і т.д.

Засобом гармонізації законодавства держав — учасників регіональних міжнародних організацій можуть бути так звані модельні законопроекти, які рекомендуються для ухвалення ними з метою узгодження правової політики і зближення їх законодавчої бази. Необхідними складовими чинниками гармонізації законодавства є визначення її форм і встановлення меж. Що стосується форм, то ними можуть бути, зокрема, висновок міжнародно-правових договорів (конвенцій, хартій і т.п.) або членство в міждержавних об'єднаннях. Рамки гармонізації визначаються обсягом зобов'язань держав за відповідними міжнародними договорами, а також правовим статусом міждержавного об'єднання.

Що стосується практики вирішення питань, віднесених до повноважень Конституційного Суду України, то слід зазначити, що орган конституційної юрисдикції України звертався до положень міжнародно-правових актів більш ніж в третині своїх рішень. У справах, що стосуються офіційного тлумачення положень Конституції України і законів України за зверненнями громадян, близько 60 відсотків рішень Конституційного Суду містять посилання на міжнародно-правові акти, їх окремі положення для обґрунтування правових позицій суду.

Так, вирішуючи справу про офіційне тлумачення положень ряду статей Закону України «Про інформацію» і ст. 12 Закону України «Про прокуратуру», Конституційний Суд України в Рішенні від 30 жовтня 1997 р. вказав, що законодавство України на момент ухвалення цього Рішення не було приведено у відповідність з європейськими стандартами в частині захисту персональних даних про особу у зв'язку з прийняттям України в Раду Європи. Правовідносини, що виникали в цій сфері, у тому числі і інформаційного характеру, регулювалися відомчими нормативними актами колишнього СРСР, зокрема наказами міністра охорони здоров'я СРСР і рядом положень і тимчасових інструкцій, затверджених в СРСР згаданим міністерством у 1980-ті роки.

Унаслідок відсутності власної нормативної бази вказані нормативні акти продовжували у той час застосовуватися в Україні, незважаючи на те, що немало норм таких наказів, положень і інструкцій суперечили законодавству України про інформацію, охорону здоров'я, загальноновизнаним міжнародним принципам рекомендаційного характеру, зафіксованим, зокрема, в Женевській декларації Всесвітньої медичної асамблеї (вересень 1948 р., з подальшими поправками), Міжнародному кодексі медичної етики (жовтень 1949 р., з подальшими поправками), Рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про ситуацію з психічними захворюваннями» (жовтень 1977 р.), в численних деклараціях, хартіях і конвенціях про права людини і т.п.

Приймаючи рекомендації по даній справі, Конституційний Суд України керувався не тільки нормами національного законодавства України, але і загальноновизнаними принципами права [5, 31–35].

При розгляді справи за зверненнями громадян — жителів м. Жовті Води про офіційне тлумачення положень ст. ст. 55, 64, 124 Конституції України Конституційний Суд України в мотивувальній частині ухваленого Рішення від 25 грудня 1997 р. вказав, що частина перша ст. 55 Конституції України, що закріплює право кожного звертатися до суду за захистом своїх прав і свобод, відповідає зобов'язанням України, що виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією нею Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основних свобод, які відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України [6, 34–38].

На думку фахівців, вказане Рішення узгоджується з положеннями рішень Європейського суду з прав людини від 23 вересня 1982 р. у справі «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» і від 24 червня 1993 р. у справі «Папаміхалопулос і інші проти Греції» [7, 42].

Вказаними вище міжнародно-правовими актами не обмежилась практика вирішення Конституційним Судом України справ конституційної юрисдикції. В Рішенні від 13 травня 1998 р. по справі про офіційне тлумачення положень ст. ст. 3 і 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» Суд, обгрунтовувавши свій висновок про те, що в Україні на конституційному рівні дія принципу несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності не поширюється на депутатів місцевих рад, послався на Європейську хартію про місцеве самоврядування. Стаття 7 цієї хартії визначає, що функції і діяльність, несумісна з мандатом місцевої виборної особи, в національному законодавстві можуть бути встановлені тільки законом або загальними правовими принципами.

Що стосується вживання норм міжнародного права Конституційним Судом України, то вони, як наголошувалося, використовуються для правового аргументування ухвалених Судом рішень і висновків по відповідних справах. Саме з цією метою на сучасному етапі використовуються і рішення Європейського Суду з прав людини: тлумачення цим Судом положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод в контексті правових позицій, вказаних в мотивувальній частині рішень по конкретних справах, схожих за своїми обставинами з тими, які розв'язуються в Україні відповідно до її законодавства.

Згідно зі ст. 9 Конституції України імплементація міжнародних договорів в правову систему України здійснюється шляхом дачі Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість для України. У разі дачі такої згоди відповідний міжнародний договір стає частиною національного законодавства України. Згаданою статтею Основного Закону встановлено, що висновок міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можливий тільки після внесення відповідних змін в Конституцію України.

Особливістю національного законодавства України, що складається з чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є те, що його норми не трансформуються в нові, суто національні норми України, а реалізуються самостійно, в окремих випадках — разом з національним правовим актом, прийнятим у зв'язку з імплементацією міжна-

родного договору в правову систему держави. Таке законодавство не може змінюватися в односторонньому порядку за встановленою процедурою розгляду, ухвалення і вступу в силу звичних законів.

Це обумовлено тим, що міжнародний договір є, щонайменше, двосторонньою угодою, його умови розробляються, підписуються і ратифікуються різними державами (нерідко із застереженнями окремої держави або декількох держав), причому ратифікація здійснюється за власною процедурою кожної держави — учасника договору. Відмова держави від окремих положень чинного міжнародного договору або договору в цілому можлива тільки у формі денонсації, що здійснюється в порядку, встановленому, як правило, самим договором.

Прикладом виконання на території України міжнародно-правових актів може служити Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. Хоча пройшло тільки декілька років з того часу, як Україна ратифікувала цю Конвенцію, проте реалізація її положень в національній правовій системі здійснюється послідовно і досить успішно. Суди України, інші органи державної влади, здійснюючи свої повноваження, нерідко застосовують положення Конвенції, правові позиції Європейського суду з прав людини для вирішення конкретних питань в контексті відповідних положень національного законодавства України, регулюючих ті або інші суспільні відносини.

У наш час у рамках національної правової системи принципово важливо розмежувати два поняття: «право держави» як сукупність створюваних її органами правових актів і норм і «право, вживане в державі» як сукупність всіх нормативних розпоряджень, що підлягають реалізації у сфері внутрішньодержавних відносин і діючих в межах юрисдикції нашої держави і компетенції її органів. Друге поняття ширше першого, оскільки охоплює не тільки національне право країни, але і норми міжнародного права, що визнаються і вживані державою, а також норми права іноземних держав. Вказана обставина обумовлює виявлення і дію на території держави складних міжсистемних нормативних комплексів, що регламентують відносини у сферах суміщеного предмета регулювання відповідних систем права. При цьому кожна нормативна складова такого комплексу зберігає свою самостійність і системну приналежність, а безпосереднє або опосередковане вживання норм міжнародного і іноземного права на території держави визначається їх регулятивним призначенням і можливе тільки у випадках, передбачених Конституцією, законодавством і міжнародними договорами відповідної країни.

Ці положення визначають сутність концепції імплементації, яка в змістовному плані набагато точніше, ніж решта теоретичних конструкцій, що описують механізм реалізації норм міжнародного права в рамках національної правової системи.

Таким чином, національні і міжнародна правова система тісно взаємодіють одна з одною і перш за все у сфері реалізації норм міжнародного права через внутрішньодержавне право. Необхідність такої взаємодії обумовлена самим характером міжнародного права, яке через регулювання відносин між рівними державами не здатне владно примушувати до здійснення правових розпо-

ряджень суб'єктів національного права (людей і організацій). Характер включення норм міжнародного права в національну правову систему залежить від політичних, правових і соціальних умов самої держави. Держава може дозволити безпосередню дію норм міжнародного права в межах власної юрисдикції або створити внутрішньодержавні норми відповідного змісту. Чи відбувається при цьому зміна єства норм, перетворення міжнародних норм в норми внутрішньодержавні — залишається предметом теоретичного осмислення, що носить спірний характер. Позиція прихильників такого перетворення, «трансформізму», останнім часом все більш піддається критиці, оскільки міжнародне і національне право є взаємодіючими, але самостійними і незалежними системами. Внаслідок цього норми міжнародного права не перестають існувати після їх імплементації в національне законодавство. Позиція прихильників «імплементації» заслуговує більшого довір'я у зв'язку з тим, що імплементація розглядається не тільки як сукупність правових дій по включенню норм міжнародного права в законодавство країни, як додаткові дії організаційно-правового характеру по фактичному виконанню цих норм. Отже, реалізація міжнародних норм у сфері юрисдикції держави — поняття дещо інше, ніж реалізація внутрішньодержавних норм згідно з загальною теорією права. Крім власне реалізації, тобто фактичного здійснення розпоряджень права, вона включає і елементи правотворчості з тим, щоб санкціонувати реалізацію міжнародного права на території окремої країни. В цьому виявляється особливість міжнародного права, регулюючого відносини між суверенними і рівними учасниками — державами, здатними діяти тільки через встановлені національним законодавством механізми.

Порівняння системи прав людини і основних свобод, передбачених згаданою Конвенцією і протоколами до неї, з правами і свободами людини і громадянина, закріпленими законодавством України, свідчить, про те що вітчизняне законодавство містить загалом аналогічний перелік прав і свобод, хоча окремі з них відрізняються термінологічно від конвенційних визначень. Норми національного законодавства України збігаються, зокрема, з нормами Конвенції відносно: захисту прав людини (ст. 1); права на життя (ст. 2); заборони тортур (ст. 3); права на справедливий судовий розгляд (ст. 6); призначення покарання тільки згідно із законом (ст. 7); свободи мирних зборів і свободи об'єднання (ст. 11); права на ефективні засоби правового захисту (ст. 13); права на вільні вибори (ст. 3 Першого протоколу); права на свободу пересування і свободу вибору місця проживання (ст. 2 Протоколу № 4) і т.п.

При узгодженні національного законодавства з положеннями Конвенції про захист прав людини і основних свобод не може не враховуватися великий масив інших міжнародних актів з прав і свобод людини, до яких Україна також приєдналася і які у зв'язку з цим стали частиною її національного законодавства. Характерним для практики судів загальної юрисдикції є вживання в більшості випадків положень ст. ст. 6, 10 Конвенції, ст. 1 Першого протоколу до неї і рішень Європейського суду з прав людини. Йдеться, зокрема, про критерії справедливого судового розгляду, відповідності тривалості судової проце-

дури стандартам «розумного терміну», захисту права власності, честі, гідності і ділової репутації, відшкодування моральної (немайнового) шкоди і т.п. [8, 115-119]. Звернення до рішень Європейського суду обумовлено його роллю в європейській системі захисту прав людини і європейського правопорядку, оскільки одним з головних завдань його практики є вироблення відповідного загальноєвропейського стандарту прав людини [9, 128]. До того ж Суд є головним елементом контрольного механізму дотримання положень Конвенції.

Погодження положень чинного законодавства України з положеннями міжнародно-правових актів, імплементація міжнародно-правових норм, зокрема щодо прав і свобод людини, в національне законодавство України, їх реалізація у внутрішньодержавній сфері відповідають тенденціям поглиблення взаємозв'язку міжнародного і національного права, затвердження міжнародних стандартів у вітчизняній правовій системі та застосування цих стандартів на практиці державними органами [10, 131]. Слід зауважити, що не всі норми міжнародного права можливо застосовувати на практиці Конституційному Суду України, оскільки є норми міжнародного права, котрі не підпадають під правову регламентацію на території України. З цього приводу виникає багато проблем як у законодавців, так і у практиків.

Таким чином, взаємодія норм національного і міжнародного права вичерпує себе досягненням узгодженості положень національного законодавства і міжнародно-правових актів, їх повної взаємодії із забезпеченням суверенного права народу безпосередньо або через відповідні органи державної влади встановлювати порядок і межі правового регулювання суспільних відносин, гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Література

1. Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції // Право України. — 2002. — № 5.
2. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. — М., 1996.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 12 до Конвенції: Закон України // Голос України. — 1997. — 24 лип.
4. Европейский суд по правам человека: Избр. решения: В 2 т. / Пред. редкол. В. А. Туманов. — М., 2000. — Т. 1.
5. Вісник Конституційного Суду України. — 1997. — № 2. — С. 31-35.
6. Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — № 1. — С. 34-38.
7. Скомороха В. Захист прав і свобод людини Конституційним Судом України в контексті практики Європейського Суду з прав людини // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 2. — С. 42.
8. Пялдак В. Практика застосування судами України Конвенції про захист прав людини і основних свобод // Юридичний журнал. — 2003. — № 1. — С. 115-119.
9. Мармазов В. Уроки європейського права — 2 // Юридичний журнал. — 2003. — № 2.
10. Лукашук И. М. Международное право в судах государств. — С.Пб., 1993.